

הדרמה והחותם

בסיומה של פרשתנו מנוסח שוב עיקרון הצדק, 'מידה כנגד מידה': "וְאִישׁ כִּי יִתֵּן מוֹם בְּעַמִּיתוֹ - כַּגֵּר כַּאֲשֶׁר עָשָׂה כִּן יַעֲשֶׂה לוֹ: שֹׁבֵר תַּחַת שֹׁבֵר עֵין תַּחַת עֵין שֹׁן תַּחַת שֹׁן... מְשַׁפֵּט אֶחָד יִהְיֶה לָכֶם, כַּגֵּר כַּאֲזָרַח... כִּי אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם". חז"ל פרשו "עין תחת עין - ממון" ולימדו שלא מדובר כאן על עונש גופני אלא על פיצוי כספי. ולמרות זאת, המילים הכתובות מטרידות ומעוררות בנו אי-נוחות קשה. הן מורות - אף אם לכאורה - על "עין תחת עין - ממש", עונש לא הומאני, ושיטת משפט לא אסתטית. הן נשמעות כתביעת נקמה של שיילוק שקספירי צמא דם, שיצא מה"ברית הישנה".

ר' אברהם אבן עזרא והרמב"ן הביאו הוכחות חשובות שבתורה עצמה מצוי כבר המעבר בין 'ממש' ל'ממון'. המפתח לכל זאת מצוי בכתוב ('במדבר' לא, לב): "וְלֹא תִקְחוּ כֶפֶר לְנַפְשׁ רֹצֵחַ אֲשֶׁר הוּא רָשָׁע לְמוֹת". החכמים מדייקים "לנפש רוצח אי אתה לוקח כופר, אבל אתה לוקח כופר לראשי איברים שאין חוזרין" (בבא קמא פג ע"ב). ניתנה אופציה של תמורה כספית לאיברים, ויוסף בן מתתיהו מעיד על אפשרות זאת בספרו הקלאסי 'קדמוניות היהודים' (ד,ח). חז"ל לימדו אותנו שהאופציה הזאת אינה רשות אלא חובה. ההומאניות ניצחה, כופר תמורת נטילת שן ועין. איך ניסח זאת אבן עזרא? "והנה יהיה פירוש 'עין תחת עין', ראוי להיותו עינו תחת עינו, אם לא יתן כופרו" (שמות כא, כד).

משה דוד קאסוטו העיר כי גם בתרבויות אחרות במזרח הקדום התרחש העונש השתנה במהותו והפך לפיצוי כספי. על פי דבריו נראה, שכביטויים רבים הנוסחה הראשונית "עין תחת עין..." שרדה כ"מאובן" לשוני. מאובן? באחד המאמרים שקובצו בספרו 'חרות קשה' חזר עמנואל לוינס לסוגיה זאת והעמיד אלטרנטיבה. הקורא הישראלי יכול עתה ללמוד מאמר זה במהדורה העברית של הספר (עמ' 215-217), מהדורה בה טרחו בנאמנות ויעילות עידו בסוק, זיואל הנסל ושמואל ויגודה. במאמרו מדגיש לוינס כמובן את חשיבות הפרשנות התלמודית שהוציאה את הפסוקים מפשוטם. כך דרכו של 'תלמוד!' ולמרות זאת, הוא מבקש מאתנו שנדון שוב בהבנה המילולית של 'עין תחת עין'. סיום הקטע דורש מאתנו להרהר ולתמוה. האמנם יעלה על הדעת שהתורה, "המחשבה" בלשונו, שכבר בעידן של שבטיות "חבקה בחזונה את כלל האנושיות", ודרשה "מְשַׁפֵּט אֶחָד יִהְיֶה לָכֶם כַּגֵּר כַּאֲזָרַח", לא התעלתה מעבר לעיקרון האכזרי של 'עין תחת עין'! אכן, מן הראוי מחדש בנושא ולעמוד - מבקש מאתנו לוינס - על החכמה "המתבטאת במילים המסתוריות הללו ועל הדרמה שהיא מתמודדת אתה". זו דרמה המתבטאת במתח שבין הפשט והדרש שביעין תחת עין.

"דרוש לנו משפט צדק ללא מוציא להורג", כך, לפי לוינס, מורה אותנו ההומאניות. 'עין תחת עין – ממון'! פיצוי כספי. אלא שמתוך כך "נפתחת כאן פרצה לרווחה לעשירים" המסוגלים "לשלם ללא קושי בעד שיניהם העקורות, עיניהם המנוקרות ורגליהם השבורות" של הקורבנות. "לפגיעה ולפגיעה יש מעתה שער נקוב, טעם של כסף". "ממון" לקורבן, או אולי לביטוח ולעורכי הדין. תמורת העין והשן נדרשת עתה רק "פגיעה בכיס" שאינה קטלנית ואינה גופנית. לפנינו דרמה קיומית וערכית. ההומאניות ניצחה, אך את מחיר הניצחון שילם הצדק, שאיבד את משמעותו. במערומי הפשט מוחה הכתוב נגד מצב אבסורד זה.

מעתה יכולים אנו להבין – אם אף חלקית – את דברי הגר"א, רבי אליהו הגאון מווילנה, ב'אדרת אליהו' (פרשת משפטים): "הלכה עוקרת את המקרא... וכן בכמה פרשיות שבתורה, והן מגדולת תורתנו שבעל פה שהיא הלכה למשה מסיני". הגר"א מסביר דבריו על ידי דימוי נפלא: "היא מתהפכת כחומר חותם". זוכר עוד אני כיצד בימי ילדותי נהניתי מעובדה זאת. האותיות או הציור החרותים בחותם הפכות למה שיופיע בחתימה שתיווצר בקלף, בנייר או בשעווה. התורה שבכתב, פשט הכתוב, 'עין תחת עין – ממש', היא הצורה האידיאלית של החותם השמימי. התורה שבעל פה היא החתימה הנוצרת בחומר הארצי, במשפט האנושי. לפנינו ייצוג מופלא של הדרמה עליה הצביע עמנואל לוינס, הדרמה בה המשפט בשם האנושיות פגע בצדק. ואולי, 'מידה כנגד מידה' הוא העונש השמימי, שהרי פעמים רבות בלעדיו, חלילה, אין אנו מסוגלים לתפוס את הרוע שעשינו. ועל כל פנים, תשובה ותפילה וצדקה, מעבירים את רוע הגזירה.